

Sahna nutqi va uni rivojlantirish

Feruz Kutliyevna Kurbanova
feruzakurbanova75@gmail.com
Buxoro ixtisoslashtirilgan san'at maktabi

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy jamiyatimizda o'zgarib borayotgan til me'yorlari muammosini o'rgangan holda tadqiqot maqsadi zamonaviy talaffuz me'yoridan undosh ortofonik va orfoepik og'ishlar ko'rib chiqish va tavsiflash, shuningdek, ularning paydo bo'lishi va faoliyat yuritish sabablarini aniqlash, sahna nutqi standartlarini tahlil etish, shuningdek sahna nutqini rivojlantirish mashg'ulotlari shart sharoitlar hamda o'quvchilar bilan olib borayotgan asosiy mashg'ulotlar haqida so'z boradi

Kalit so'zlar: sahna nutqi, orfoepiya, talaffuz, so'z, til me'yorlari, to'g'ri nafas olish, intonatsiya, ovoz, diapazon

Stage speech and its development

Feruz Kutliyevna Kurbanova
feruzakurbanova75@gmail.com
Bukhara Specialized Art School

Abstract: In this article, studying the problem of changing language standards in our modern society, the purpose of the research is to review and describe consonant orthophonic and orthoepic deviations from modern pronunciation standards, as well as to determine the reasons for their appearance and functioning, to analyze the standards of stage speech, as well as the conditions for stage speech development training and the main training conducted with students.

Keywords: stage speech, orthography, pronunciation, word, language norms, correct breathing, intonation, voice, range

KIRISH

Mavzu dolzarbligi: Ma'lumki bu bugungi kunda fuqarolarimiz ko'plab davlat muammolarini hal etishda qatnashmoqda. Jamiyatimiz va uning alohida fuqarolarining ijodiy-ijtimoiy faolligi oshib borish barobarida aksariyat hollarda nutq madaniyati, hatto adabiy talaffuz haqida nafaqat oddiy fuqarolar hatto suxandon aktyor aktrisarlar ham to'liq tasavvurga ega emas.

Aytish joizki bugun san'at madaniyat sohasida adabiy talaffuz me'yoriga to'g'ri keladigan tovushni to'g'ri ishlab chiqarish uchun ovoz, nafas, intonatsiya ranglari, professional mahoratga ega bo'lgan san'atkor va diktorlarda ham topish qiyin. Ko'pincha sahnadan eshitiladigan nutq mahalliy talaffuzga xos bo'lgan me'yordan ortofonik va orfoepik og'ishlar to'plamini ko'rsatadi.

Ko'rinib turibdiki, ifodasiz, rangsiz, zerikarli monoton ovoqli, talaffuzning mintaqaviy o'ziga xos xususiyatlariga to'la, zerikishni keltirib chiqaradi, tinglovchilarning idrokini tezda charchatadi va xiralashtiradi, masalaning mohiyatini tushunishga to'sqinlik qiladi. Noto'g'ri nutq e'tiborni chalg'itadi va tarqatadi, bayonot mazmunidan uzoqlashtiradi. Quloq eshitish uchun zo'riqish hosil qilganda, odamda ong va his-tuyg'ularning tarangligiga olib keladi.

Ko'pgina mamlakatlarda sahna nutqi talaffuz standartlari mavjud. Uzoq vaqt davomida bizning mamlakatimizda ham shunday edi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi zamonaviy talaffuz me'yoridan undosh ortofonik va orfoepik og'ishlar ko'rib chiqish va tavsiflash, shuningdek, ularning paydo bo'lishi va faoliyat yuritish sabablarini aniqlash, sahna nutqi me'yorning standartlarini tahlil etish.

MAVZU YUZASIDAN ADABIYOTLAR TAHLILI

Sahna nutqi va uning ahamiyati

Sahna nutqi dramatik asarni teatrlashtirishning eng muhim vositasidir. Sahna nutqi aktyorga matnga xos bo'lgan g'oyalar, fikrlar va his-tuyg'ularni tomoshabinga yetkazish imkonini beradi.

Namunali adabiy talaffuzni targ'ib qilgan teatr, keyinchalik radio va televideniya orfoepiyaning rivojlanishida muhim rol o'ynadi.

Sahna nutqining asosiy elementlari

1. Adabiy til me'yorlariga rioya qilish
2. To'g'ri talaffuz
3. Hissiy detrinaj

Adabiy tilning me'yori - umumiy qabul qilingan til vositalaridan foydalanish: tovushlar, urg'u, intonatsiya, so'zlar, ularning shakllari, sintaktik konstruktsiyalar. Normlarning asosiy xususiyati shundaki, ular rus tilida gapiradigan va yozadigan barcha kishilar uchun majburiydir.

To'g'ri talaffuz

Orfoepiya atamasi qadimgi yunoncha "to'g'ri" degan ma'noni anglatuvchi "orthos" va "nutq" deb tarjima qilingan ἔπος so'zlaridan tashkil topgan. Shunga ko'ra, orfoepiya "to'g'ri nutq" ni o'rganadigan fan bo'lib, talaffuz me'yorlarini, ularning asoslanishi va tilda mustahkamlanishini belgilaydi.

Orfoepiyaning adabiy normalari ikki qismga bo'linadi:

- Unli va undosh tovushlarni talaffuz qilish qoidalari;
- Urg'u talaffuz qoidalari.

Sahna nutqining asosiy xususiyatlari

Sahna nutqining asosiy xususiyatlari egiluvchanlik, balandlik, jarangdorlik, ovoz balandligi, shuningdek, to'g'ri nafas olish texnikasi, aniqlik, talaffuzning ravshanligi, intonatsion ekspressivlikdir. Har bir komponentni takomillashtirish orqaligina inson o'z atrofidagi odamlarga so'zlar yordamida ta'sir o'tkazishi va ularga his-tuyg'ularini, kechinmalarini yetkazishi mumkin.

To'g'ri nafas olmasdan, to'g'ri va chiroyli gapirish mumkin emas. Shuning uchun sahna nutqi mashg'ulotlari nafas olishni sozlash bilan boshlanadi. Bu anchagina vaqt talab etadi. To'g'ri nafas olish texnologiyasini tushunmasdan, natijaga erishish mumkin emas. [5]¹

Teatrning sahnaviy tabiatiga qaytadigan bo'lsak, teatr ifodasining barcha vositalarining o'zaro ta'siriga alohida e'tibor qaratish lozim. Sahna nutqi plastika, harakat, ritm, aktyor mahorati bilan chambarchas bog'liq. Nutq texnikasi o'qituvchisi nutq qobiliyatini tezda egallashga yordam beradi. Nafaqat darslarga muntazam qatnashish, balki uyda mashq qilish ham muhimdir. Bu o'quvchiga imkon qadar tezroq yaxshi natijalarga erishish imkonini beradi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Sahna nutqini rivojlantirish

San'atga daxli bo'lmagan shaxslar kundalik hayotda soddalashtirilgan nutqdan foydalanadilar, suxandon aktyor aktrissalar suhbatning o'ziga xos uslubi va xarakterini egallashlari kerak, chunki jamiyatning o'zgarib borayotgan til me'yorlari, yuqolib borayotgan o'zbek tili madaniyatini saqlab qolish uchun insonlarga ta'sir o'tkazishning asosiy manbai san'at madaniyat hisoblanadi.

Sahna nutqini rivojlantirish darslari tarkibiy qismlari til buramalarining talaffuzi, intonatsiyalarni to'g'ri tartibga soluvchi matnlarni o'qish, nafas olish mashqlari.

1) Harakatlarni o'z ichiga olgan mashqlar. Ular to'g'ri nafas olish va ekshalatsiyani amalga oshirishni osonlashtiradi, to'g'ri nafas olish ko'nikmalarini mustahkamlashga yordam beradi, qorin bo'shlig'i mushaklarini faollashtiradi;

2) Nafas olishni rivojlantirish mashqlari, bunda tananing turli xil pozitsiyalari: yotish, o'tirish, turish. Bu qorin bo'shlig'i mushaklarining faollashuvini kuzatish, uning ritmini tartibga solishni o'rganishga yordam beradi;

3) Kundalik hayotda bajariladigan mashqlar. Asosiy maqsad - kundalik hayotda to'g'ri nafas olish ko'nikmalarini mustahkamlash. Matnlarni o'qish paytida nafas olishni mashq qilish.

Bunday mashqlar ekshalatsiyani qismlarga qanday taqsimlashni o'rganishga yordam beradi. Chet ellik mutaxassislar aqliy tasvirlarni yaratish uchun o'z amaliyotlarida mashqlardan foydalanadilar. Ularning asosiy maqsadi tana sezgilarini

¹ Go'zal Erkinovna Xalikulova "Mirzo Ulug'bek" spektaklidagi so'zning qadr-qimmati- jild. 4 No 3 (2023 yil): Fan va ta'lim /Pedagogika fanlari/<https://openscience.uz/index.php/sciedu/index>

bilishdir. O'quvchi harakatning tasvirini tasavvur qilishi kerak bo'lib bunday mashqlar murakkabligi sabab, hamma ham bunga bardosh bera olmaydi.

Artikulyatsiyani yaxshilashning oson yo'li unli tovushlarni baland va aniq aytishdir. Keyin ular iboralarga o'tadilar. O'quvchi eng oddiydan boshlashi va vazifani asta-sekin murakkablashtirishi kerak. Tilning burishlari jimgina, sekin talaffuz qilinishi kerak, so'ngra tovushni, tezlikni oshirishi kerak. Artikulyatsiyani rivojlantirish uchun samarali vazifalar:

- "Igna" - og'zingizni ochish, 5-10 soniya davomida tarang tilni chiqarib turishdan iborat;

- "Qo'riq" - tabassum, tishlarini ko'tarib, holatni 10 daqiqaga qadar ushlab turish;

- "Krujka" - og'zingizni ochish, keng tilni chiqarish, unga chashka shaklini berish 5 daqiqa davomida davomiylikdan iborat va kabi ko'plab artikulyatsiya mashqlari mavjud.

Sahna nutqida ikkita kuchli nuqta bor: intonatsiya va pauza. Ma'ruzachi ular bilan juda ko'p narsalarni amalga oshirishi mumkin, hatto so'zga murojaat qilmasdan, faqat tovushlar bilan cheklangan holda. Buning siri shundaki, tinglovchiga nafaqat og'zaki so'zlar bilan bog'liq bo'lgan uzatilgan fikrlar, g'oyalar, tasvirlar, balki so'zlarning tovushli ranglanishi - intonatsiya va so'zlar bilan aytilmagan narsalar, ravon sukunat ham ta'sir qiladi. Intonatsiya va pauza o'z-o'zidan, so'zlardan tashqari, tinglovchilarga hissiy ta'sir ko'rsatadigan kuchga ega

XULOSA

Sahna nutqining tabiati va uslubi teatr tarixi davomida muayyan shart-sharoitlar, aktyorlik maktablari va ijodiy yo'nalishlar asosida o'zgarib, rivojlanib bormoqda.

Sahna nutqiga qo'yiladigan asosiy talablar bugunga kelib benuqson diksiyadan tashqari quyidagilarni qamrab oldi: mushaklarning erkinligi va halqum va farenksning faolligi; ovozning chidamliligini oshirish, bu turli xil psixofizik stresslar ostida ekspressivlik va tovushni saqlab qolish imkonini beradi; tembr tizimining uyg'unligi va ohanglarning keng doirasini qo'llash qobiliyatini aniqlaydigan tembr harakatchanligi; uchish qobiliyati - har qanday o'lchamdagi auditoriyalarda yaxshi eshitish va qiyin akustik sharoitlarni yengish qobiliyati; tovush balandligi diapazonining ovoz balandligi; ovozning chuqurligi va balandligi va boshqalar. Shu bilan birga, umumiy talablarning mavjudligi va mashg'ulotlarga tizimli yondashish, albatta, kelajakdagi aktyorlarning har birining psixofizik ma'lumotlariga zid bo'lmagan, aksincha, uning tabiatini aniqlaydigan va boyitgan individual ovoz xususiyatlarini izlash va rivojlantirish bilan birlashtiradi.

Har bir o'quvchining ovozi jarangdor, egiluvchan, yetarlicha keng diapazonga ega, har qanday sahna va auditoriya sharoitida bardoshli bo'lishini ta'minlashga harakat qilish kerak. Ovozning barcha bu fazilatlari sahna nutqini o'rganish jarayonida o'zlashtiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Toxirov O. Sahna nutqi fanining nazariy asoslari//konf. Folklor, til va madaniyat masalalarini ilmiy o'rganishda fan va innovatsiyalar uyg'unligi. -Noshkent.: Fan ziyosi. – 501 b. (316-319 b).
2. Nosirova A. Teatrlashtirilgan tomoshalarda badiiy so'zning ahamiyati// konf. Nomoddiy madaniy meros va etnomadaniy qadriyatlar. – Toshkent.: Navro'z. 2014. - 190. (66-70 bb).
3. Alimjonova Y., To'laganova A. Sahna nutqi. – Toshkent.: 2005. “Fan” nashriyoti. 114 b
4. Oripova M. O'zbek tili darsarida og'zaki nutqni rivojlantirish usullari. Eurasian journal of social sciences, philosophy and culture №2. – Tashkent 2022. www.in-academy.uz. – 43 b. (11-13 b)
5. Go'zal Erkinovna Xalikulova “Mirzo Ulug'bek” spektaklidagi so'zning qadriyat qimmatini- jild. 4 No 3 (2023 yil): Fan va ta'lim /Pedagogika fanlari/<https://opendscience.uz/index.php/sciedu/index>